

*Төлегенов Т.Қ.¹

*¹«Тұран» университеті, Алматы, Қазақстан
филология ғылымдарының кандидаты, доцент*

АЛАШ АРЫСТАРЫНЫҢ ЕҢБЕКТЕРІН ТАНЫСТЫРУ

Аңдатпа

Алаш арыстарының бірі ретінде Ыдырыс Мұстамбайұлы біріншіден, сыншы ретінде 1920-жылдардағы көркем әдебиет туралы пікірталасқа белсене арасып қана қоймай, сол жылдардағы солақай саясаттың ықпалына түспестен, ұлттық мүддені жоғары қоятын берік ұстанымынан таймай, өзіндік батыл пікірлерімен көзге ерекше түссе, екіншіден, ұлтымыздың рухани байлығы, әдебиетіміздің темірқазығы Абай шығармашылығын жоққа шығаруға тырысқан кейбір қаламгерлердің теріс пиғылды мақалаларына батыл түрде тойтарыс беріп, абайтануға өзіндік үлкен үлес қосты. Үшіншіден, Ыдырыс Мұстамбайұлының зұлматты жылдарда алаштың саңлақ ақыны М. Жұмабаевты кеңестік идеологияның айыптауынан арашалап алып қалуға тырысып жазған мақаласының да мағжантануда алар орны ерекше деп қарау керек.

Өмірінің соңғы жылдары – кеңестік, партиялық және шаруашылық жұмыстармен айналысты. Мұстанбаев жер мәселесі, ауылдағы тап күресі, байларды тәркілеу мәселесі бойынша партия және үкімет саясатымен, өлкелік үкімет басшысы Ф.И.Голощекиннің ұлттық саясатымен келіспеуіне қарай бірнеше рет «сәдуақасовшыл» деген айыппен партия қатарынан шығарылды.

Мұстанбаев Қазақстанның әдеби өміріне белсенді түрде қатысып, Абай, А.Байтұрсынов, М.Жұмабаевтың әдеби мұрасын кеңестік және идеологиялық органдардың шабуылынан қорғады.

Түйін сөздер: сыншы, көркем әдебиет, пікірталас, рухани байлық, абайтану, ұлттық мүдде.

*Төлегенов Т.Қ.¹

*¹Университет «Туран», Алматы, Казахстан,
кандидат филологических наук, доцент*

ЗНАКОМСТВО С ТРУДАМИ АЛАШСКИХ АРЫС

Аннотация

В 20-годы XX века был провозглашен лозунг о том, что литература должна защищать только классовые интересы пролетариата и на многих талантливых литераторов того времени, отличившихся иным собственным мнением, был навешен ярлык «левых феодалистов». Одним из ярких литераторов того времени, который подвергся жесткому идеологическому прессингу и чье имя долгое время незаслуженно было забытым, является видный общественный деятель, юрист, литературный критик Ыдырыс Мұстамбайұлы.

Последние годы жизни занимался советской, партийной и хозяйственной деятельностью. Мұстанбаев неоднократно исключался из партии по обвинению в «сәдуақасовщине» из-за несогласия с политикой партии и правительства по земельному

вопросу, классовой борьбе на селе, конфискации богатых, национальной политикой главы краевого правительства Ф. И. Голощекина.

Мустанбаев принимал активное участие в литературной жизни Казахстана, защищая литературное наследие Абая, А. Байтурсынова, М. Жумабаева от нападений советских и идеологических органов.

На сегодняшний день изучение его литературного наследия является актуальным для дальнейшего развития казахского литературоведения.

Ключевые слова: критик, художественная литература, дискуссия, духовное богатство, абаеведение, национальный интерес.

*Tolegenov T. ¹

*¹University «Turan», Almaty, Kazakhstan
candidate of philological Sciences, associate Professor*

FAMILIARITY WITH THE WORKS OF ALASH ARYS

Abstract

In 20s of XX century the slogan that the literature should defend only proletariats' interests was proclaimed and the name of "left feudalists" was given to many talented writers of that time, who had their own opinion. One of those bright literal people was Ydyrys Mustambayev, who was under the ideological pressure and whose name was undeservedly forgotten for a long period of time. Nowadays, the studying of his literary heritage is very actual for future development of Kazakh study of literature.

In the last years of his life, he was engaged in Soviet, party and economic activities. Mustambayev was repeatedly expelled from the party on charges of "sadvakasovism" because of disagreement with the policy of the party and the government on the land issue, class struggle in rural areas, confiscation of the rich, the national policy of the head of the regional government F. I. Goloshchekin.

Mustambayev took an active part in the literary life of Kazakhstan, protecting the literary heritage of Abai, A. Baitursynov, M. Zhumabayev from attacks by Soviet and ideological bodies.

Keywords: critic, art literatura, discussion, spiritual wealth, Abaimanagement, the national interest.

Кіріспе. Жоғары оқу орындарында қазақ тілін тереңдетілген дейгейде оқитын оқу топтарына алаштың абзал азаматтары туралы мәліметтер берілуі тиіс. Алаштың тарихына аттары алтын әріппен жазылған ұлтымыздың біртуар ұлдары жайында өскелең ұрпақ тереңірек білулері үшін олардың есімдері, шығармашылығы бағдарламадан өз орнын тапқаны дұрыс.

Жиырмасыншы жылдары қазақ әдебиеті сынының өркендеп қанат жаюына қоғам қайраткерлері де өздерінің айтарлықтай үлестерін қоса отырып, дарындары жағынан кәсіби қаламгерлерден кем түспейтін деңгейде көрінді. Олар – Смағұл Сәдуақасов, Ыдырыс Мұстамбайұлы, Нәзір Төрекұлов, Ілияс Қабылов, Сұлтанбек Қожанов, Шәймерден Тоқжігітов сынды азаматтар. Бұлар негізінен мемлекеттік қызметте болғандықтан сынға жиі араласуға мүмкіндіктері аз болды.

Солардың ішінен өзінің мақалаларының мәнділігімен, өміршеңдігімен, терең ойлылығымен жарқырай көрініп, аса белсенділік танытқан, ірі қоғам қайраткері, әдебиет сыншысы Ыдырыс Мұстамбайұлының еңбектеріне ерекше тоқталуды жөн көрдік.

Әдістеме. Қазақ тілі сабақтарында оқушылардың коммуникативтік құзіреттілігін қалыптастыруда олардың ауызша және жазбаша сөйлеу тілін дамыту маңызды рөл атқарады. Ыдырыс Мұстамбайұлының еңбектерінде оқушының сөйлеу мәдениеті мен қарым-қатынас жасай алуы – тіл дамыту жұмыстары ауыз әдебиетінің үлгілері мақал-мәтел, жұмбақ, жаңылтпаштарды кешенді түрде қолдану арқылы жүзеге асыру жолдарын ұсынған. Сондай-ақ, Ы.Мұстамбайұлы сол жылдары әдеби сынға қатысқан өзге сыншыларға қарағанда, әдеби сынға өз пікірін айтуда өрелі ойларын жан-жақты ашып көрсете білді. Ыдырыс сол жылдардағы газет басқармалары не болса, соны ойдан шығарып, не біреуді мұқату үшін, көрінген хабарды қойып қалып отырмауын, тілшілердің жазғанын, қолға түскен мәліметтердің сөлін алып отырып жазуын, басуын ескертеді. Уездік, губерниялық, өлкелік газеттердегі жолсыздықтарды атай келіп “бұл шен сыйлағандық салдары” екендігін баса айтады.

Нәтижелер. Жалпы білім беретін мектеп оқушыларының коммуникативтік құзіреттілігін қалыптастыруда тіл дамыту жұмыстарының бірі – қазақ қаламгерлерінің шығармаларынан алынған үзінділерді ұтымды пайдалана білудің маңызы зор. Қазақ тілі сабақтарында көркем шығармалардан алынған үзінділерге тілдік талдау жасату, олардың танымдық мәнін ашқызу оқушылардың шығармашылық ойлау қабілетін, сөйлеу мәдениетін дамытып, коммуникативтік құзіреттіліктерін жетілдіреді. Студенттердің дүниетанымын кеңейтіп, коммуникативтік қабілеттерін дамытып, шығармашылық іскерліктерін жетілдіруде, күнделікті тұрмыста кездесетін кез келген мәселелерді тиімді шешу үшін талдау жасай білу қабілетін арттып, өзгелермен ынтымақтастық жағдай мен достық қарым-қатынасты орната білу іскерліктерін қалыптастыруда Ыдырыс Мұстамбайұлының шығармаларын пайдаланудың маңызы зор. Ыдырыс Мұстамбайұлының – ХХ ғасырдың бас кезіндегі демократтық-ағартушылық әдебиеттің көрнекті өкілдерінің бірі. Ол – Абай салған реалистік дәстүрді берік ұстап, әдебиеттің халықтық принциптерін ілгері дамытқан, өз дәуірінің проблемаларына өзіндік үн қосқан қаламгер.

Талқылау. Ыдырыс Мұстамбайұлының өзі де түрлі заң, кеңес қызметінде лауазымды міндеттер атқарғанымен, әдебиет, мәдениет, саясат төңірегінде болып жатқан оқиғаларға сын тұрғысынан белсене араласып, соның ішінде әсіресе, Абай мұрасын үнемі назарында ұстап, сол кездің қасаң саясатынан қызғыштай қорғады. Ұлы ақынды халық санасынан өшіріп, шығармаларын жоққа шығаруға тырысқан шенеуніктер мен кейбір қаламгерлер әрекеттеріне аяусыз тойтарыс беріп, дәлелді түрде қарсылық білдірді, ескі атаулы мен көне мұраға тыйым салған Сталиндік әкімшіл-әміршіл жүйе қаһарынан еш қорықпай ұлы ақынның қазақ әдебиеті тарихындағы ерекше орны мен мән-маңызын жете ашып берді. Қайтпас қайсар өр мінезі үшін де “таймас қара” атанып, 1920-жылдардағы Абай төңірегіндегі әдеби айтыс тартыста ұлы ақын өмірімен шығармашылығы жайлы терең білімділігін танытып, биіктен көрінді.

1926 жылдың маусымында Қазақстандағы ҚазАПП-тың құрылуына Мәскеуде пролетариат жазушыларының бүкілодақтық ассоциациясының (ВАПП) құрылуы себеп болды. Алайда, бұл ұйым қазақ жазушыларының арасында іріткі туғыздырып, олардың жік-жікке бөлініп, топ-топ болып бір-бірімен айтысуына түрткі болды. Қазақ әдебиетінде де пролетариат әдебиеті атанған жаңа ағымның пайда болуы сол кездегі айтыс-тартысты одан әрі қыздыра түсуге себін тигізді.

Ыдырыс Мұстамбайұлы “Сын мен баспасөз туралы” [2.,112] мақаласында сол кездегі “өзара сынды күшейтудің бір жолы баспасөз арқылы істеген істің жөнін айтып еңбекшілер жұртшылығының алдына салып таныстырып отыру” екендігін айта келіп, қазақ газеттерінің кемшіліктеріне тоқталады: “Біздің ішімізде қазақ газетінің аттарын білмейтін “сабаздар” да жоқ емес. “Менің білгенімнен артық нені жазады” деп қазақ газеттерін оқымайтынын ”мақтаныш” қылып, “білгендігін” көрсететіндер де табылып қалады. “Мені біреу не мақтап, не боқтап жазған, болмаса, менің мақалам басылған санды жіберіндер” деп жүретіндер де

табылады... Қазақша білмеймін ғой, орысша жазайын деп өтінетіндер де бар. Тіпті кейде сол орысша жазғандарын орыс газетіне бере салып, ертең онда басылып шаққан соң, “ана мақаламды аударып басындар” деп қолқа салып түстен кейін мөңірейтіндер де бар... “Өз тілін өзі ұмытып кетіп, қазақша сауатын ашуды міндетім» деп білмейтін сауатсыздар да бар. Керек десе, жарнама байланыстарын орыс газетіне ғана бастырып “үнем” қылатындар да бар. Баспасөзге қатынасу – жұртшылыққа қатынасу... Бұл жұмысымызға кіресерде мұндай қылықтарды жіпке тізе айта отыру керек” дей келе, “не көп газетке басылып жатқан жолсыздықтар көп” [2.,112] екенін айтады.

Ыдырыс сол жылдардағы газет басқармалары не болса, соны ойдан шығарып, не біреуді мұқату үшін, көрінген хабарды қойып қалып отырмауын, тілшілердің жазғанын, қолға түскен мәліметтердің сөлін алып отырып жазуын, басуын ескертеді. Уездік, губерниялық, өлкелік газеттердегі жолсыздықтарды атай келіп “бұл шен сыйлағандық салдары” екендігін баса айтады.

Ол кездегі алаш ұлдарының қазақ ұлтының мүдесіне қатысы бар қандай ірі мәселелер болмасын, бел шеше араласып, белсенділік танытқанын қазір көптеген зиялыларымыз жазып, зерттеп жатыр. Солардың бірі, ұлтының біртуар азаматы Ыдырыс Мұстамбайұлы да өзінің “Түркістан – Сібір жолы” [3.,118, 2] атты еңбегінде сол кезде жүргізілген ірі құрылыстың бірі “Түркісібке” жан-жақты экономикалық талдаулар жасайды.

Ыдырыс, басқа да кемшіліктерді атай келіп, баспана мәселесіне де арнайы тоқталып өтіп, құрылыс материалдарын үнемдеуге, тиімді жақтарын қарастыруға да көп көңіл бөлген.

Сондай-ақ, тағы бір кемшілік мынау деп Ыдырыс: Жұмыста ешқандай жүйелілік жоқ екендігін, қолда бар құрал жабдықтарды, техникалардың дұрыс пайдаланылмайтындығын, жұмыстың өнімсіздігін, оның себебі қолдағы барлық нәрсенің есебін білмегендік” екендігін, оның барлығының атасы “бассыздық, тәртіпсіздік” [4.,118] деп тұжырымдайды.

“Қандай шаруашылық болмасын, әсіресе Түркісіб секілді үлкен өндіріс жұмысында есеп жұмысының тәртібі нығаймай іс өнбейді. Ақша ұстау мәнісі де осындай” деп Ыдырыс істің бетін аша отырып, заңсыздықтарға тоқталады.

“Балық басынан шіриді” демекші, енді Ыдырыс “Түркістан-Сібір” темір жолының басқару әкімшілігі ретіндегі, кеңсе тәртібіндегі кемшіліктерге баса назар аударады. Қазақ елінің келешегі үшін, барлық істерге бел шеше кірісіп, халқының болашағы жолында жан аямай еңбек еткен елінің нағыз ұлтжанды ұлдарының бірі Ы. Мұстамбайұлының қай еңбегі болмасын терең зерттелініп келешек ұрпаққа ұсынылуы тиіс. Өйткені оның қазіргі таңдағы экономикамыз үшін маңыздылығы, құндылығы жағынан да қымбат екендігі даусыз. 20-жылдардағы қазақ әдебиетіндегі сыни пікірталастарға кеңестік идеология қаншама араласып, өзіндік ықпалын жүргізіп бақса да, Ыдырыс нағыз зиялы ретінде ұлт мүддесін барынша қорғап бақты.

Әдебиет сыншысы ретінде Ыдырыс Мұстамбайұлы ақын-жазушылардың ойшылдығы туралы пікірталасқа да белсене араласып, өзіндік ой-талғамымен терең білімділігін таныта білген тарихи тұлғалардың бірі.

Сыншының 1920 жылдардағы әдеби айтысқа белсене қатысып, батыл пікір білдіруінен оның үлкен дайындықпен келгеніне қоғамдық ой мен әдебиет ғылымынан мол хабардар екендігіне оның “Н. Г. Чернышевский” [5.,119] деген мақаласы айғақ бола алады.

Бірақ Чернышевскийлердің қателері болса да, заманына қарай сөзсіз ірі кісі екендігін, Чернышевскийдің пікірін тексеру үшін Маркс әдейілеп орыс тілін үйренгенін, Маркс Чернышевскийдің ірілігін айтып бұрынғы пәлсапашылардың көбінен артық көріп мақтап кеткенін айта келіп, Чернышевскийдің Маркстен бұрын өткендігін, Фейербахты, Гегельді әбден жақсы білгендігін, бұлардан тәлім алғандығын, әсіресе өле-өлгенше Чернышевский Фейербахтың шәкірті затшылдық негізін қолдағандығын ескереді.

Өз ортасынан озық шығып, өз заманындағы ұлы тұлғалардың біріне айналған Чернышевскийдің философиялық еңбектерімен қатар, әдебиет мәселелеріндегі туындылары да құндылығымен бағалы.

Қорыта келе, XX – ғасырдың 20-жылдарында кеңестік идеологияға сай келмейтін туындылар қатты сынға ұшырағандықтан, Абай дәстүрінің дамуы, жалпы адамзаттық ортақ мәселелер әдебиет тарихында өз шешімін таба алмады. Әдеби туындылар, жеке қаламгерлердің көзқарасы әдебиеттің партиялығы туралы В. И. Лениннің теориясы шеңберіндегі өлшеммен өлшенгендіктен, қазақ әдебиеті өзінің табиғатынан, даму заңдылықтарынан айырылып, жаппай науқаншылдық өріс алды. Десек те, кеңестік дәуірде қазақ әдебиетінің тарихы күрделі де, қайшылықты жағдайларға толы болғанымен, сонымен бірге бұл дәуір қазақтың ұлттық мәдениеті мен әдебиетінің өсу, өркендеу жолында айтарлықтай жаңалықтар әкелген кезең болғаны да даусыз.

Соның ішінде, жиырмасыншы жылдары екі дүркін айтыс болған абайтану ғылымында да әдебиеттанушылардың, қоғам қайраткерлерінің айтарлықтай қосқан табыстары болды. Абай мұрасын қорғап қалуда үлкен қажыр-қайрат танытқан көрнекті қоғам қайраткері, әдебиеттанушы, сыншы Ыдырыс Мұстамбайұлының да абайтанушылардың қатарында өз орнын алары сөзсіз. Оның әсіресе, Абай мұрасына қарсы шыққан І. Қабылұлының мақаласына екі тілде бірдей жауап жазған мақаласының әдебиеттану ғылымындағы орны ерекше.

Жиырмасыншы жылдардағы қазақ әдебиетіне саясат мәселесінің кірігу себебі ел басындағы қоғам қайраткерлерінің көпшілігі әдебиетпен айналысқандығынан болса, бір жағы ұлт-азаттық қозғалысының басшыларының өзі әдебиетшілер еді. Сол себепті, саяси майданда да негізгі тақырыптардың бірі әдебиет мәселесі болды. Сол кездегі кейбір солақай саяси жағдайларға бейтарап қарай алмаған алаш азаматтарының бірі ретінде қоғам қайраткері Ыдырыс Мұстамбайұлы да белсене араласты. Семей қаласында өткен атаман Анненковтың сотында қоғамдық айыптаушы ретінде қатысқан Ыдырыс шешендігімен көзге түскендігі өз алдына, тіпті зұлматты жылдарда бірінші хатшы болған Голощекинге де қаймықпастан өз пікірін айта білген, қашанда болсын ұлт мүддесін бәрінен де жоғары қойған.

Әсіресе, 1920-жылдары көркем әдебиет жайлы болған пікірталаста өзінің құнды пікірлерімен көзге түсіп, әділ көзқарасымен танылды. Айтар болсақ, қаламгер «Біздің таластарымыз» атты мақаласында көркем айтыс жайындағы өзіне баға беруден бастап, пікірталасқа қатысушылардың ойлау жүйесі мен ойын жеткізу қабілетінің қай деңгейде болғандығын, олардың айтыс кезіндегі мінез-құлықтарына да баға береді. Бұл жердегі басты себеп кейбір әдебиетшілеріміздің сол кездегі қызыл идеологияның жетегінде кетуінде еді. Олар өздерінің қарсыластарына тойтарыс беру үшін, сол жылдардағы ресми идеологияның барлық қаруларын түгелдей жұмсап бақты. Олар өздеріне сын айтқан адамдарға “ұлтшыл-байшыл” деген саяси айып таға салуға дайын тұрды. Ал, ол кездері халық баспасөз бетіне жарияланған мақалаларға қатты сенетін. Дегенмен, жиырмасыншы жылдардағы қазақ әдебиетінің тарихындағы әдеби пікірталастар тек әдебиеттің ғана емес, қазақ қоғамының барлық саласына да өз әсерін тигізді.

Сондай-ақ, Ыдырыс Мұстамбайұлы өзінің “Көркем әдебиет туралы” атты мақаласында “қазақ елінің көркем әдебиеті қашаннан басталатындығы” туралы пікірталасқа қатыса отырып, нағыз ұлт әдебиетінің тууын Абайдан бастайды да, орыс әдебиеті Пушкиннен басталса, қазақ әдебиеті Абайдан басталуға тиіс деген дұрыс шешімге келеді. Сол кездегі әдеби ағымдар жайлы пікірлерінен де өзгелерден өзгеше өзіндік көзқарасты анық байқаймыз.

Ы. Мұстамбайұлының көркем әдебиет, өнер туралы, жалпы мәдениет жайында жазған мақаларынан оның жан-жақты терең білімді, аса парасатты, кең ақылды, алғыр ойлы, әділдік, шындық жолынан таймайтын қажырлы, қайсар қайраткер екенін көреміз.

Әсіресе оның, абайтану мәселесіне сіңірген, мол еңбегін ешқашан маңызын жоймайтын баға жетпес құнды мұра деп білеміз. Ы. Мұстамбайұлы өзі де түрлі лауазымды қызметтер атқарғанымен, Абай мұрасын үнемі назарда ұстап, сол кездің солақай саясатынан жанын сала қорғады, ұлы ақынның асыл қазынасын халық санасынан өшіріп, шығармаларын жоққа шығаруға тырысқан, шолақ белсенділер мен қасаң саясат жетегінде кеткен кейбір қаламгерлер әрекеттеріне батыл тойтарыс беріп, дәлелді түрде қарсылық білдірді, ескілік атаулы мен көне мұраға тыйым салған Сталиндік әкімшіл-әміршіл жүйе қаһарынан еш сескенбестен, ұлы ақынның қазақ әдебиеті тарихындағы ерекше орны мен мән-маңызын жете ашып берді. Ыдырыс Мұстамбайұлы ақын шығармаларын жан-жақты талдай келіп, Абайдың ұлылығын танып қана қоймай, батыл түрде тұңғыш рет қазақ поэзиясының биік шыңы деп бағалады.

1920-жылдары халық санасынан Абай мұрасын өшіріп тастауға бағытталған саяси теріс жолға түсіп кеткен кейбір қаламгерлеріміз ақынның шығармашылығына айтарлықтай қауіп төндіріп, ақынның әрбір өлеңдерінен қызыл идеологияға жат пиғыл іздеп қана қоймай, өз басына тиісе келе, бүкіл шығармашылығын мансұқ етуге тырысқан кезде, озық ойлы алаш азаматы ретінде Ыдырыс Мұстамбайұлы да бұған немқұрайлы қарап қалмай Абай мұрасын қорғауда ерекше атсалысып, белсенділік танытты. Өзінің дәлелді туралы пікірлерімен терең білімпаздықтың, асқан парасаттылықтың, кемеңгерліктің биігінен көрінді. Ешқашан мән-мағынасын, маңызын жоймайтын құнды еңбектерін қалдырды.

Сондай-ақ, Ы. Мұстамбайұлы поэзия әлемінде айрықша із қалдырған, аса көрнекті ақын Мағжан Жұмабаевтың басына қауіп төнген жылдарда да басын бәйгеге тігіп, ақынды пәлежаладан арашалап қалуға араласып, мақала жазуы да ерлікпен пара-пар еді.

Қорытынды. Қорыта айтқанда, Ыдырыс Мұстамбайұлы біріншіден сыншы ретінде 1920- жылдардағы көркем әдебиет туралы пікірталасқа белсене арасып қана қоймай, сол жылдардағы солақай саясаттың ықпалына түспестен, ұлттық мүддені жоғары қоятын берік ұстанымынан таймай, өзіндік батыл пікірлерімен көзге ерекше түссе, екіншіден ұлтымыздың рухани байлығы, әдебиетіміздің темірқазығы Абай шығармашылығын жоққа шығаруға тырысқан кейбір қаламгерлердің теріс пиғылды мақалаларына батыл түрде тойтарыс беріп қана қоймай, абайтануға қосқан өзіндік салиқалы да, салмақты ойлары мен зерттеу мақалаларының үлесі зор. Үшіншіден, Ыдырыс Мұстамбайұлының зұлматты жылдарда алаштың саңлақ ақыны М. Жұмабаевты кеңестік идеологияның айыптауынан арашалап алып қалуға тырысып жазған мақаласының да мағжантануда алар орны бар деп есептейміз.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

- 1 Мұстамбайұлы Ы. Көркем әдебиет туралы //Қызыл Қазақстан, 1927, – №2.
- 2 Мұстамбайұлы Ы. Біздің таластарымыз //Жаңа әдебиет, 1925, – №5-6.
- 3 Мұстамбайұлы Ы. Джумабаев и «Девяносто» //Советская степь, 1929, 24-мая.
- 4 Мұстамбайұлы Ы. Сын мен баспасөз туралы //Еңбекші қазақ, 1928, 12-шілде.
- 5 Мұстамбайұлы Ы. Түркістан – Сібір жолы //Еңбекші қазақ, 1929, 26-апрель.
- 6 Мұстамбайұлы Ы. Н.Г.Чернышевский (1828-1889), //Еңбекші қазақ, 1928, 26-ноябрь.
- 7 Мұстамбайұлы Ы. Ұлы ақын – Абай //Қазақ тілі, 1924, 1-қаңтар.
- 8 Мұстамбайұлы Ы. Абай //Жаңа әдебиет, 1928, – №7-8. - журнал
- 9 Мұстамбайұлы Ы. Ақын Абай және пәлсапашыл Гияс туралы //Еңбекші қазақ, 1929, 10,11-қаңтар.
- 10 Қабылұлы І. Философия казахского поэта Абая и ее критика //Еңбекші қазақ, 10-сентябрь 2022 ж.

References:

- 1 Mustambaully Y. Kórkem ádebiet týraly //Qyzyl Qazaqstan, 1927, – №2.
- 2 Mustambaully Y. Bizdiń talastarymyz //Jańa ádebiet, 1925, – №5-6.

- 3 Mustambauly Y. *Djymabaev i "Devánosto" //Sovetskaia step, 1929, 24-maia.*
- 4 Mustambauly Y. *Syn men baspasóz týraly //Eńbekshi qazaq, 1928, 12-shilde.*
- 5 Mustambauly Y. *Türkistan – Sibir joly //Eńbekshi qazaq, 1929, 26-aprel.*
- 6 Mustambauly Y. *N.G.Chernyshevsku (1828-1889), //Eńbekshi qazaq, 1928, 26-noiabr.*
- 7 Mustambauly Y. *Uly aqyn – Abai //Qazaq tili, 1924, 1-qahtar.*
- 8 Mustambauly Y. *Abai //Jańa ádebiat, 1928, – №7-8. - jýrnal*
- 9 Mustambauly Y. *Aqyn Abai jáne pálsapashyl Ilias týraly //Eńbekshi qazaq, 1929, 10,11-qahtar.*
- 10 *Qabylyly I. Filosofia kazahskogo poeta Abaia i ee kritika //Eńbekshi qazaq, 10-sentábr 2022 j.*

МРНТИ 16.21.33

10.51889/5407.2022.90.54.004

* Турдалиева Э.Д.,¹ Ақынова Ж.М.²

^{1,2} *Логистика және көлік академиясы, Алматы, Қазақстан*
^{1,2} *педагогика ғылымдарының магистрі, сеньор лектор,*
e-mail: turdalieva_e@mail.ru, akinova_01@mail.ru

АВТОР БЕЙНЕСІН ЖАСАУДАҒЫ ЭКСПРЕССИВТІ- ЭМОЦИОНАЛДЫ ЛЕКСИКАНЫҢ РОЛІ (Д.ИСАБЕКОВ ПЕН Ш.АЙТМАТОВ ШЫҒАРМАЛАРЫ НЕГІЗІНДЕ)

Аңдатпа

Бұл мақалада тілде кездесетін көптеген құралдар эмоционалды-экспрессивті ақпаратты беру тәсілі болып табылатындығы туралы айтылады. Олардың зерттелу тарихын ірі ғалымдардың еңбектеріне сүйене отырып жүйелей келе, Д. Исабеков пен Ш.Айтматов шығармаларын салыстыра отырып талдау көрсетіледі және шығарма авторларының қалауы бойынша қолданылған әртүрлі эмоционалды-экспрессивті құралдарды қолдану шеберлігін, оқырман жүрегіне жол табу ерекшелігі мен ұсастықтарын зерттейді. Тілдің үш түрлі негізгі қызметі бар дейтін болсақ, оның негізгі басты қызметі – адамзаттың қатынас құралы қызметін атқару, екіншісі – заттардың атауы болу, үшіншісі – адамның ішкі сезімін, айналасында болып жатқан құбылысқа айтушының не жазушының көзқарасын білдіру.

Эмоция субъективтік қасиетке ие, өйткені ол баға берумен тығыз байланысты. Жаман мен жақсы, қуаныш пен қайғы, күлкі мен жылау, қарғыс пен алғыс, рахат пен азап т.б. сияқты түсініктер объективті дүниедегі заттар мен құбылыстардың табиғатына салыстыра баға берумен пайда болады.

Эмоционалды -экспрессивті лексика кез-келген әдеби шығарманың авторы мен кейіпкерлерінің құнды эмоционалдық маңызды қарым-қатынасын білдіретіндіктен, оның әдеби шығармадағы ролі оқырманға да, зерттеушіге үлкен қызығушылық тудырады.

Түйін сөздер: эмоция, экспрессия, салыстыру, лингвистика, автор идеясы, оқиға желісі, әлеуметтік орта, экспрессивті бояу, эмотивті компонент.